

**ПОЛІТИКА, ІДЕЯ, ТРАГІЗМ:
УКРАЇНСЬКІ ЗБРОЙНІ СИЛИ В ГАЛИЧИНІ (1939–1943)**

Розглянуто проблему окремих українських збройних формувань, які діяли напередодні та впродовж Другої світової війни. Окреслено особливості впливу на цей процес представницьких сил української спільноти в Галичині, а також роль у ньому іноземних (німецького, польського тощо) чинників. Визначено етапи і специфіку взаємодії між ними, а також причини переходу від співпраці до протистояння. У джерельній базі матеріалу використано розсекречені документи колишніх органів безпеки СРСР.

Ключові слова: національно-визвольний рух, націоналізм, збройні сили, Друга світова війна.

Рассмотрена проблема отдельных украинских вооруженных формирований, действовавших накануне и в течение Второй мировой войны. Определены особенности влияния на этот процесс представительских сил украинского общества в Галичине, а также роль в нем иностранных (немецкого, польского и т.д.) факторов. Определены этапы и специфика взаимодействия между ними, а также причины перехода от сотрудничества к противостоянию. В основе источников материала использованы рассекреченные документы бывших органов безопасности СССР.

Ключевые слова: национально-освободительное движение, национализм, вооруженные силы, Вторая мировая война.

Необхідність створення власних збройних сил чітко окреслили представники Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН (б)) напередодні Другої світової війни. Розуміли необхідність формування національного війська також і тодішні провідні громадські діячі, політики, ієрархи.

Важливість розбудови війська для захисту української державності можна зрозуміти, проаналізувавши події березня 1939 р. у Карпатській Україні. За тодішніх політичних умов¹ неналежно укомплектовані та забезпечені вояки Карпатської Січі (КС) не могли відстояти новостворену державу від навали угорських військ. Після переходу кордону з Румунією вояків КС було інтерновано у таборі Ніредьгазі. Згодом частину з них, зокрема учасників ОУН, було залучено до формування українських збройних формувань під егідою військових відомств III Райху. Так, на початку липня 1939 р. розпочато створення Українського легіону (УЛ) у складі двох куренів загальною чисельністю 600 осіб. Військовий штаб УЛ очолив Роман Сушко [2, с. 28–29, 34].

© Дрогобицький І. І., 2015

¹ Відверто вороже ставлення до державницьких змагань українців Закарпаття політиків Речі Посполитої II (у факті існування Карпатської України вони не без підстав убачали каталізатор активізації державницьких устремлінь українців Галичини), керівництва СРСР в особі Й. Сталіна (існування незалежної української держави утруднювало реалізацію тогочасних стратегічних зовнішньополітичних планів) та верхівки нацистської Німеччини в особі А.Гітлера який, забезпечуючи підґрунтя для співпраці із СРСР, залишив без відповіді звернення уряду КУ з проханням про підтримку, що спричинило збройну агресію із боку Хортиської Угорщини).

Таким чином, напередодні Другої світової війни та під час німецько-польського конфлікту керівництво ОУН (б) співпрацювало із військовим командуванням збройних сил нацистської Німеччини. При цьому українська сторона мала власні цілі, зокрема можливість підготовки військовиків для подальшої боротьби за державність. За обставин, що склалися, не був вирішальний факт мовчазної згоди нацистської верхівки на окупацію і знищення КУ.

На початку березня 1941 р. відповідно із попередніми домовленостями між представниками військового керівництва вермахту та очільниками ОУН (б) розпочато формування Дружин українських націоналістів (ДУН). У подальшому в складі ДУН виділено два курені – «Курінь імені Євгена Коновальця» («Нахтігаль») та «Роланд» [2, с. 52, 56, 58, 60]. Підтвердженням факту ведення українськими націоналістами власної лінії стосовно питань зовнішньої та внутрішньої політики стала участь військовиків ДУН у подіях національного державотворення кінця червня – початку липня 1941 р. у Львові. Саме їх можна розглядати як своєрідну межу у взаємодії військового керівництва Німеччини та проводу ОУН (б).

У першому пункті «Акта відновлення Української Державності» (30 червня 1941 р.) українців закликали «не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада» [1, с. 159]. У прикінцевій частині документа констатовано, що за «Суверенну Соборну Державу» боротиметься «Українська національна революційна армія» (УНРА) [1, с. 159].

За військовий сектор у тодішньому процесі державотворення офіційно відповідав генерал Всеволод Петрів (1883 – 1948), заступниками якого були на той час сотники Олекса Гасин та Роман Шухевич [9, с. 160]. Улітку 1941 р. посаду коменданта УНРА обіймав Іван Климів [5, с. 88].

Для забезпечення правопорядку на підконтрольних новоствореним органам української адміністрації територіях з ініціативи Центрального проводу (ЦП) ОУН (б) розпочався процес створення загонів Української народної міліції (УНМ). Одним із організаторів цієї структури став майбутній керівник Служби безпеки (СБ) ОУН (б) Микола Арсенич-Березовський. У період із червня до липня 1941 р. осередки УНМ функціонували не тільки у межах західноукраїнського регіону (Галичина, Волинь, Буковина), але й в окремих районах Правобережжя та Полісся [5, с. 57–58]. Проте після придушення влітку-восени 1941 р. нацистами державотворчих устремлінь українських націоналістів процес повноцінного формування регулярних національних збройних сил було призупинено. За допомогою СД та гестапо ліквідовано вишкільні школи СБ ОУН (б) у м. Дубно та м. Рівне, роззброєно відділи УНМ. Натомість українцям запропоновано вступати до підконтрольних нацистській адміністрації поліційних формувань («Шуцманшафт», «ГільфеВахманшафт») [5, с. 86].

Реалії окупаційного режиму зокрема та перебіг радянсько-гітлерівської війни загалом змусили керівництво ОУН (б) визнати необхідність створення партизанських військових угруповань. Офіційний нагляд за розвитком цього напрямку діяльності здійснювала військова референтура ЦП ОУН (б), яку на січень 1943 р. очолював Р. Шухевич. У травні-червні 1943 р. за ініціативи ЦП,

керівництво якого на той час перейшло від Миколи Лебедя до Романа Шухевича, Олександр Луцький² проінспектував діючі на Волині від літа 1942 р. військові загони, які згодом було об'єднано під спільною назвою Української Повстанської Армії (УПА). О. Іщук та В. Огородник характеризують його як «відповідального за створення УПА на Волині» [5, с. 46]. У протоколі допиту О. Луцький зазначав, що його дії обумовлені фактом поведінки Кліма Савура³, який «... без відома Центрального «Проводу», створив (загони УПА. – *І. Д.*) і відкрив військові дії проти німців» [3, арк. 36].

Таким чином, у 1943 р. поглиблення суперечностей між нацистською окупаційною владою та українським населенням, роль захисника інтересів якого взяла на себе ОУН (б), призвело до відкритого збройного протистояння. У рішеннях III конференції ОУН (б) (17–23 лютого 1943 р.) із цього приводу зазначено, що «... здійснення ... цілей нашої боротьби за УССД, небезпека ... зовнішнього імперіалізму, вимога збереження українських народніх мас ... ставили і ставлять перед нами завдання поширювати, скріплювати та творити нові окремі осередки організованої сили народу» [7, с. 33–34].

У межах Східної Галичини постанови національних військових формувань під егідою ОУН (б) було ознаменовано формуванням Української народної самооборони (УНС) [4, с. 258]. Однією з вагомих причин створення УНС можна вважати організацію гітлерівською окупаційною владою у співпраці з окремими українськими структурами, які функціонували в межах генерал-губернаторства «Галичина» (Військова управа Українського центрального комітету), дивізії СС «Галичина» (квітень – липень 1943 р.).⁴ Цей факт викликав неоднозначну

---

² Луцький Олександр – Довбня, Богун, Марко, Беркут, Богдан, Андрієнко, Клименко, Боднар (16.10. 1913 р., с. Боднарів Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – листопад 1946 р., м. Київ) – член ОУН із 1930 р., окружний провідник (1937 – 1939) та обласний провідник Станіславщини, керівник обласного повстанського штабу (1940). Організатор «Нахтігалю» («Легіон імені Євгена Коновальця»). Керівник мобілізаційного відділу ЦП ОУН (б), заступник військового референта ОУН (б), організатор і керівник УНС (1943), командир УПА-Захід (1943 – 1944). В'язень польських, німецьких (1944) та радянських тюрем. 22.01. 1945 р. захоплений спецвідділом НКВС у с. Бабин Зарічний Калуського р-ну Івано-Франківської обл. Вироком військового трибуналу МВС Українського округу від 10.08.1946 р. засуджений до найвищої міри покарання, страчений.

³ Дмитро (Роман) Семенович Клячківський – Блонд, Охрім, Роман, Клим Савур, Білаш, Панас Мосур, Омелян Кримський та ін. (04.11. 1911 р., м. Збараж на Тернопільщині – 12.02. 1945 р., між селами Оржівські хутори, Рівненський р-н та Суськ, Костопільський р-н Рівненської обл.) закінчив юридичний факультет Львівського університету, служив у польській армії, працював у кооперативних закладах Галичини, активіст українського молодіжного спортивно-патріотичного руху, а згодом – член ОУН. У січні 1941 р. засуджений до розстрілу радянською владою. Розстріл замінено десятьма роками позбавлення волі. У липні 1941 р. утік із Бердичівської в'язниці. Провідник ОУН Львова (2-га половина 1941 р.), Крайовий Провідник ОУН ПЗУЗ (01.1942 – 02.1945); організатор і перший командир УПА на Волині (05.1943 – 11.1943), командир УПА-Північ (11.1943 – 02.1945), член ГВШ УПА. Полковник УПА (посмертно).

⁴ До передумов створення УНС на Прикарпатті слід віднести також посилення негативних проявів німецького окупаційного режиму, обумовлених поразками вермахту, а також рейд Сумського партизанського з'єднання під проводом С. Ковпака.

реакцію в середовищі тодішнього українського політикуму Галичини. Значна частина представників старшої генерації схилилася до думки, що «... тільки в регулярній військовій формації ... військовий вишкіл молоді був запевнений» [6, с. 577].

ЦП ОУН (б) розкритикував таку ініціативу. Усвідомлюючи справжні причини створення дивізії, у своїх відозвах до населення ОУН (б) наголошувала, що «український народ ... не буде своєю кров'ю рятувати Німеччину», підкреслюючи, що «ми стаємо в одну лаву до боротьби з московським наїзником тільки з такими народами, які визнають наше право на самостійне життя» [7, с. 61–62]. Таким чином, радикальне крило українських націоналістів відмовилося від попередньої практики взаємодії із німецьким військовим керівництвом. Проте кількість добровольців, які прагнули записатися до дивізії, перевищила декілька десятків тисяч. У звітній документації керівників нацистської адміністрації за травень 1943 р. було зазначено, що загальна кількість новобранців становила майже 80 тис. Із цього числа «до 21.06. 1943 переглянуто 26 436 чоловіків... З них було: прийнято інстанціями СС – 3 281 особу, визнано придатними для війська – 10 281 особу» [2, с. 353].

Слід наголосити, що факт створення дивізії нацисти використовували як чинник унеможливлення вступу молоді до збройних формувань під проводом ОУН (б). Андрій Боляновський зазначає, що найбільших масштабів рекрутування набуло в Коломийській окрузі Галичини та на Покутті, тобто тих регіонах, які стали також центром мобілізації до УНС [2, с. 351–352].

Дану тенденцію підтверджують матеріали мемуарного характеру. Так, Фелікс Кордуба вказує, що однією з вагомих причин формування дивізії стала потреба «рятувати нашу молодь перед небезпекою винищення її німецькими відділами для поборювання різних «банд» (так офіційно називало різні партизанські відділи німецьке командування – *І. Д.*)» [6, с. 577].

Характеризуючи одного із тодішніх ініціаторів створення цієї військової формації Дмитра Палієва, він зазначає, що останній, незважаючи на виконання свого часу певних обов'язків у складі головної команди Української Військової Організації «...був проти того, щоб українська молодь йшла в підпілля бо передбачав жахливі наслідки таких потягань. Він був свідомий того, що вимагає партизанська боротьба з двома окупантами! Самого патріотизму в такій боротьбі замало: конечно були потрібні також інші засоби боротьби, знання керувати й здійснювати таку боротьбу, не наражаючись на непотрібні жертви... Тому й він уважав, що дивізія «Галичина» буде тією можливістю, щоб рятувати молодь від «лісу» і примусової висилки на роботи до Німеччини» [6, с. 580].

Таким чином, загроза «зайняття карпатського терену червоними партизанами» за одночасного вступу «сільського бойового елемента до СС-дивізії «Галичина» спонукала очільників ЦП до створення загонів УНС [10, с. 7–8]. До справи був уповноважений О. Луцький із «максимальним використанням для цього людських резервів Станіславського, Тернопільського, Стрийського і Дрогобицького обласних «Проводів» ОУН» (тут і далі переклад наш. – *І. Д.*) [3, арк. 36–37].

Перші підрозділи УНС за даними ОУН (б) було сформовано на початку липня 1943 р. [8, с. 273–274]. У документах НКВС, складених на основі свідчень О. Луцького, вказано, що «... до середини серпня 1943 р. ним (О. Луцьким. – *І. Д.*) була створена УНС кількістю до 2000 людей, зведених у 5 куренів (полків)» [3, арк. 37].

Восени 1943 р. зафіксовано і перші випадки протистояння УНС із силами вермахту в Галичині (26–29 вересня (курінь «Гайдамаки»), 27 вересня (курінь «Чорні чорти»), 30 листопада (курінь імені Кривоноса)) [10, с. 8].

На початку 1944 р., за свідченням Івана Бутковського (Гуцул, командир IV військової округи (ВО) «Говерля» УПА-Захід), відбулося злиття УНС та УПА в одну формацію із збереженням назви останньої [11, с. 223]. У окремих джерелах періодом реорганізації УНС в УПА-«Захід» визначено грудень 1943 р. [3, арк. 37]. Паралельно із створенням єдиної військової формації здійснювали відповідне територіальне розмежування.

Таким чином, напередодні та впродовж Другої світової війни відбувався процес поступового організаційного оформлення збройних сил націоналістичного спрямування. Він налічував декілька етапів. Так, у передвоєнний період налагоджено співпрацю між націоналістичним крилом тодішнього українського політикуму Галичини та військовою верхівкою III Райху. Слід відзначити, що спільні дії військового характеру розглядали як взаємовигідні, виходячи із їх антипольського, а згодом антирадянського спрямування.

Водночас початковий етап нацистсько-радянського протистояння виявив суперечності між представниками ОУН (б) та нацистською верхівкою. Несприйняття гітлерівцями ідеї відродження української держави і подальші репресії проти активу радикального крила націоналістів обумовили перехід останніх до збройної антифашистської боротьби, проявом чого в межах Галичини стало формування УНС під егідою ОУН (б), на основі якої згодом постає розгалужена структура УПА-«Захід».

Необхідно наголосити на тому, що утворення національних збройних сил є яскравим відображенням державотворчих зусиль ОУН (б), що ілюструє еволюцію розуміння сутності військових формувань під впливом об'єктивних чинників військового часу.

У той же час у цьому процесі простежується і трагізм українських державотворчих зусиль, обумовлений намаганням тодішніх тоталітарних режимів використати український фактор як засіб задоволення власних політичних інтересів за відсутності єдиного бачення українською політичною елітою шляхів реалізації національних інтересів.

Бібліографічні посилання

1. «Акт відновлення Української Державності», ухвалений Установчими зборами західних українських земель у Львові // Самостійна Україна. – Л. – 1941. – 10 лип. В кн.: Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали: в 2 т. – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2. – Кн. 1 (1939–1945). – С. 159.
2. **Боляновський А.** Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945) / А. Боляновський / ЛНУ ім. І. Франка, Канадський ін-т укр. студій Альберт. ун-ту. – Л.: Місіонер, 2003. – 685 с.

3. Докладная записка по делу члена центрального «провода» ОУН Луцкого (1945г.) // Галузевий державний архів Служби безпеки України – Сборник документов о структуре и характере антисоветской деятельности «Организации украинских националистов – ОУН» и «Украинской повстанческой армии – УПА»; о методах и приемах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943–1954 гг.: в 98 т. – Фонд печатных изданий № 13. – Архив № 372. – Т. 88 (Документы характеризующие значение и приемы захвата бандитов, оперативное использование их в чекистских мероприятиях по ликвидации вооруженного бандоуновского подполья в 1944–1954 гг. В 88–89 тт.). – Арк. 30–43.
4. Звернення Української народної самооборони на західних українських землях до місцевого населення із закликом створювати збройні загони для боротьби з радянськими партизанами на теренах Карпат // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали: в 2 т. – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, кн. 1 (1939–1945). – С. 257–258.
5. **Іщук О.** Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН / О. Іщук, В. Огороднік. – Коломия: Видав.-поліграф. тов-во «Вік», 2010. – 195 с.
6. **Кордуба Ф.** Дмитро Паліїв (1896–1944) / Ф. Кордуба // Дмитро Паліїв. Життя і діяльність. 1896–1944. Збірник праць і матеріалів. – Л., 2007. – С. 569–581.
7. **Лебедь М.** УПА. Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу / М. Лебедь. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2012. – Ч. I: Німецька окупація України. – 160 с.
8. Постанови III Надзвичайного великого збору ОУН (б) // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали: в 2 т. – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, кн. 1 (1939–1945). – С. 270–277.
9. Склад Українського Державного Правління – українського уряду очоленого Ярославом Стецьком // Там само. – С. 159–161.
10. **Содоль П.** Карпатська група УПА «Говерля» / П. Содоль // Літопис Української Повстанської Армії: в 24 т. – Торонто, 1990. – Т. 18.: Група УПА «Говерля»: в 2 кн. – Кн. I: Звіти та офіційні публікації. – 327 с.
11. Уривок зі спогадів командира IV Військової округи УПА-Захід Івана Бутковського «Гуцула» // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали: в 2 т. – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, кн. 1 (1939 – 1945). – С. 217–236.

Надійшла до редколегії 26.09. 2014